

8. **Сладек З.** Русская и украинская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции» / З. Сладек // Славяноведение. – 1993. – № 1. – С. 28–38.
9. Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР 7/VII 1924. – Прага, 1924.
10. **Троцицький В.** Витоки та історична доля міжвоєнної української політичної еміграції в Європі / В. Троцицький. // Українська діаспора. Рік видання III. Число 5. – Київ; Чикаго, 1994.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3889. Русова С.Ф. – українська буржуазна націоналістка-емігрантка, професор українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, голова Української національної жіночої ради, оп. 1, спр. 2 Рукопис твору «На еміграції». – Далі : ЦДАВОВУ.
12. ЦДАВОВУ. – Ф. 388, оп. 1, спр. 13. Звіт про діяльність Української жіночої ради за 20 років існування.
13. ЦДАВОВУ. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 22. Листи від Д. Антончука, С. Вирового, М. Данькевича, М. Грушевського, В. Дорошенка та ін.
14. ЦДАВОВУ. – Ф. 3963. Жіноча українська національна рада (м. Прага), оп. 2, спр. 5. Звіт про діяльність Ради.
15. ЦДАВОВУ. – Ф. 3993. Українська жіноча спілка в Чехословаччині, м. Прага 1923–1937 рр., оп. 1, спр. 1. Копії звітів Управи Українського жіночого союзу в ЧСР з 13 червня 1923 р. по 1 січня 1925 р.
16. ЦДАВОВУ. – Ф. 3993, оп. 1, спр. 2. Матеріали діяльності українського жіночого союзу в м. Празі; протоколи засідань культосвітньої секції та управи жіночого союзу, заяви про допомогу, звіти, запрошення на святкові вечірки й інші матеріали діяльності.
17. ЦДАВОВУ. – Ф. 3993, оп. 2, спр. 1. Статут.
18. ЦДАВОВУ. – Ф. 3993, оп. 2, спр. 2. Протокол загальних зборів Союзу про організацію виховної роботи серед дітей від 23.06. 1924 р.

Надійшла до редколегії 15.09.2009.

УДК 331.108 «1925/1941»

В. С. Бондаренко

Донецький національний університет

НОВАТОРСЬКІ ІДЕЇ ГОСПОДАРСЬКИХ КАДРІВ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОБИ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ СЕРІЇ КНИГ «РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ»

Зроблено історіографічний огляд публікацій науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» щодо господарських кадрів промисловості – новаторів доби радянської індустріалізації.

Ключові слова: промисловість, господарські кадри, індустріалізація, радянська модернізація, реабілітація.

Проведен историографический обзор публикаций научно-документальной серии книг «Реабилитированные истории» относительно хозяйственных кадров – новаторов советской индустриализации.

Ключевые слова: промышленность, хозяйственные кадры, индустриализация, советская модернизация, реабилитация.

The paper presents a historiographic review of the sources published in the research and documentary series «Rehabilitated by history» and devoted to the innovators of Soviet industry.

Key words: industry, economy stuff, industrialization, soviet modernization, rehabilitation.

Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» (Головна редакційна колегія – академік НАН України П. Т. Тронько (голова) та ін.) згідно з постановою Верховної Ради і Кабінету Міністрів України передбачає їх вихід у 27-ми то-

мах. У межах державного проекту у всіх областях, Автономній Республіці Крим, Києві і Севастополі складено банк даних на 700 тисяч реабілітованих жертв тоталітаризму (1917–1991 рр.). Результатом проведеної науково-дослідницької роботи став вихід уже 52 книг (у більшості регіонів том складатиме декілька книг). Вони здобули широку популярність серед громадського загалу, їх все більше вводять у науковий обіг аспіранти і докторанти, про що свідчать позитивні відгуки у місцевій пресі, авторефератах дисертаційних досліджень, матеріалах наукових конференцій.

Досить пригадати докторські дисертації В. Нікольського, В. Ченцова, монографії О. Бута та П. Доброва, В. Бондаренка, В. Іваненка, З. Лихолобової, багаточисельні публікації Р. Подкура, Р. Терещенка тощо стосовно тільки періоду міжвоєнної доби.

У кожній із книг тому вміщено узагальнюючі матеріали по суспільно-політичній і економічній ситуації в регіонах, наведено багаточисленні документи, складено довідки на кожного з реабілітованих, дослідницькі статті і нариси науковців, спомини рідних і свідків тих подій. Саме це і надає підстави для проведення історіографічного огляду в серії книг «Реабілітовані історією».

Мета даної статті – зробити спробу історіографічного аналізу публікацій стосовно новаторських ідей і їх втілення господарськими кадрами промисловості України в період радянської індустріалізації.

У когорті господарників промисловості періоду радянської індустріалізації, які за новаторські ідеї заслуговують визнання в європейському вимірі, чинне місце належить Семену Павловичу Володарському. Його ім'я після довгого забуття знаходимо в другій книзі тому «Реабілітовані історією. Донецька область» [6, с. 542–543]. Уперше широкий загал довідався про нього як «теоретика і практика введення в дію диспетчеризації вугільного виробництва – принципово нової системи управління життєдіяльністю шахти» [2, с. 110].

Редколегія Донецького тому помістила статтю, присвячену С. П. Володарському [4, с. 395–401]. По закінченню гірничого факультету Сталінського індустріального інституту він працював викладачем і почав виношувати ідею диспетчеризації вугільних шахт. Наукове обґрунтування цієї ідеї було завершено в нормативно-дослідницькій станції Сталінського рудоуправління. Завдяки наполегливості молодого інженера було доведено, що диспетчеризація як нова автоматизована система управління життєдіяльністю підприємства взмозі допомогти подолати серйозні збої у вугільному Донбасі.

Улітку 1932 р. недовиконання державного плану видобутку вугілля складало одну третину, що перевищувало 4 млн тон. У записці до першого секретаря новоутвореного Донецького обкому партії доводилося, що найважливішим у диспетчеризації є корінна перебудова всього комплексу управління шахтою. На відміну від діючої анархістської організації праці і управління виробництвом, куди була залучена більшість інженерно-технічного персоналу, пропонувався чіткий плановий графік. Наскільки по-державному важливою була пропозиція С. П. Володарського свідчить розподіл інженерів і техніків. У вугільній промисловості Донбасу 913 інженерів та 1293 або лівова частина була зайнята в апаратах трестів, рудоуправлінь та шахт. У той час на шахтних дільницях, основній ланці, де вирішувалася доля державного плану, відповідно нараховувалося лише 68 та 322 спеціаліста.

Головне навантаження на шахтах припадало, таким чином, на практиків, теоретичний рівень яких жадав набагато кращого, шкутильгав. Згідно запропонованих пропозицій С. П. Володарського складалася система оперативного керівництва та безперервного контролю, де диспетчерська служба ставала дійсним штабом шахти. Значна кількість інженерно-технічних кадрів таким чином звільнялася від другорядних повноважень. Їх доцільніше було використовувати безпосередньо в шахті, на дільниці, у забої.

Автор статті, глибоко вивчивши документи Державного архіву Донецької області і Архіву тимчасового зберігання документів СБУ в Донецькій області, газетні публікації 1930-х рр., детально прослідкував, як новації інженера втілювалися на практиці, як він сам став командиром у вугільній галузі.

Першою шахтою, де за рішенням обкому партії вирішили втілити в життя нову систему управління виробництвом стала шахта «Бутівка» Сталінського рудоуправління. Сам ініціатор часто відвідував підприємство, цікавився справою диспетчеризації. Однак керівництво шахти нехтувало новаторську систему. Тому в березні 1933 р. бюро обкому ВКП (б) змушено було запропонувати керуючому рудоуправління Є. Т. Абакумову звільнити завідувача шахти «Бутівка» та рекомендовало призначити на його місце С. П. Володарського. Нове керівництво невдовзі вирішило проблему освоєння проектної потужності шахти-новобудови.

Приклад «Бутівки» доводив високий економічний ефект нової системи управління. Не дивно, що в 1934 р. було диспетчеризовано 23 шахти вугільного Донбасу. Про ефективність новації свідчив досвід шахти № 5-6 ім. Димитрова (м. Гришино). Середньодобовий вуглевидобуток з переходом на диспетчерську систему управління шахтою зріс майже в 4 рази. Близько до таких результатів мали ще 12 великих шахт, які опікував начальник Донецької станції диспетчеризації в кам'яновугільній промисловості. Так складався авторитет молодого новатора, він був бажаним на багаточисельних нарадах, семінарах партійного й господарського активу. Його публікації з'являлися на сторінках періодичних видань.

8 травня 1936 р. згідно наказу Наркома важкої промисловості Союзу РСР у зв'язку з розукрупненням тресту «Сталінвугілля» керуючим новоутвореного тресту «Будьоноввугілля» став С. П. Володарський. Не просто довелося йому в одному із найскладніших у гірничо-геологічному відношенні об'єднанні вугільних підприємств. Але не пройшло і півтори років, як після трагічно загинувшого Наркомтяжпрома Г. К. Орджонікідзе, новопризначений нарком Л. М. Каганович підписав наказ про звільнення С. П. Володарського з посади керуючого трестом [4, с. 397].

У наказі недоліки в роботі тресту в більшості трактувалися як злочинно-халатні. Цього вистачило правоохоронним органам – прокуратурі та облуправлінню НКВС – сфабрикувати справу ворога народу, який буцім-то проводив руйнівальну діяльність у тресті. Треба зазначити, що в архівно-слідчій справі С. П. Володарського, яка складається з шести томів (!), навіть ніде згадки немає про його новацію. Через місяць після арешту, він пройшов тортури УНКВС і напередодні 20-річчя Жовтня у віці Христа був розстріляний.

Ідея диспетчеризації продовжувала знаходити втілення у всій галузі, а сьогодні важко уявити народногосподарський комплекс без диспетчерської служби.

У книзі «Відроджена пам'ять» із серії «Реабілітовані історією. Дніпропетровська область» вміщено нарис Р. Терещенка «З когорти петровців». Йдеться про Володимира Григоровича Котельнікова. Уродженець металургійного регіону Росії – Липецька, – будучи студентом Петроградського технологічного інституту, підробляв на канікулах на металургійному заводі. У середині 1920-х рр. як інженер-доменник довів високий фаховий рівень на Макіївському металургійному заводі. На чолі групи інженерів укладав з німецькими і американськими фірмами договори на постачання проектів та устаткування для доменних цехів майбутніх металургійних гігантів у Магнітогорську, Кузнецьку, Запоріжжі, Маріуполі, Кривому Розі, які відповідали світовим досягненням у технології і організації виробництва, стали еталоном радянської промисловості.

З поверненням із закордонного відрядження Наркомтяжпром СРСР на чолі з С. Орджонікідзе надавав великої довіри В. Котельнікову. Йдеться про його призначення головним інженером будівництва Новолипецького, потім технічним директором Макіївського металургійного заводів. Особливо яскраво розкрився його

новаторський підхід в організації і управлінні, починаючи з 1934 р., на заводі ім. Петровського в Дніпропетровську. Заступник, потім технічний директор, а з травня 1936 р. – директор реконструйованого за його участю гіганта металургії Придніпров'я [18, с. 323]. Володимир Григорович Котельніков продовжив новаторську ідею попереднього директора С. П. Бірмана – «червоного мера» Будапешта періоду Угорської республіки 1919 р. Суть новації – організація роботи багатотисячного колективу металургів на виконання державного плану по всій номенклатурі виробничого циклу. Для цього було розроблено оптимальний графік роботи, за реалізацією якого особисто відповідав директор [15, с. 287]. Саме так працювали краді металургійні комбінати Європи та США.

Але 4 грудня 1937 р. за потрібними слідчим НКВС свідченнями після 102-х денних тортур заступника директора Г. Краснова за ґрати попав і В. Котельніков [17, с. 168]. Привертають увагу документальні докази автора нарису Р. Терещенка на базі архівно-слідчої справи, яка знаходиться в архіві тимчасового зберігання в управлінні Служби безпеки України в Дніпропетровській області. У нarisі розкрито тактику, лінію поведінки заарештованого господарника в екстраординарних умовах слідства: на попередньому слідстві (після відмови від звинувачень у перший тиждень і відповідної чекістської «обробки») обмовляти себе, щоб під час суду довести незаконність отриманих показань, а так і свою невинність. Автор нарису привертає увагу читачів, що слідчі жодного разу не згадували про новаторські ідеї директора і їх втілення на заводі. Вони вдалися до фальсифікації технічної експертизи, щоб засудити В. Г. Котельнікова як учасника антирадянської шпигунської організації і прибічника терору стосовно керівників партії і держави [15, с. 291].

У книзі тому «Реабілітовані історією. Донецька область» вміщена стаття «Нова генерація господарників під жорнами репресій». На наш погляд, це одна із найпривабливіших публікацій для дослідження нових ідей керівного складу вугільної промисловості країни. Йдеться про Івана Олександровича Фесенка. Із родини полтавських селян, він пройшов трудовий шлях від плитового в тяжких умовах відбудови народного господарства до начальника «Головвугілля» Наркомтяжпрому СРСР (по-сучасному – міністра вугільної промисловості Союзу). І це досягнення в 31 рік!

Отримав інженерні знання без відриву від виробництва в Лисичанському гірничому інституті. Разом з набутим досвідом вони дали І. Фесенку змогу ефективно організувати роботу видобувної дільниці, а потім цілої шахти, вивести із прориву Брянківське рудоуправління.

Автори нарису вдало використали архівні матеріали про молодого керівника середньої ланки господарників вугільної галузі. По-перше, ліквідація прориву Первомайського рудоуправління. Великий резонанс у Донбасі викликало рішення новопризначеного керівника «Первомайки» перевести завідувача шахти ім. Менжинського, яка відставала у виконанні державного плану вуглевидобутку декілька років, начальником дільниці, а самому очолити колектив шахти. Головне в діях фахового гірника-інженера – перебудова всієї системи управління підприємством, де головна ланка – видобувна дільниця [5, с. 408]. Для цього по-новому були розставлені інженерно-технічні кадри. Як результат – трудовий колектив виконав план.

Другий приклад новацій І. Фесенка – під час керівництва трестом «Орджонікідзевугілля» в Єнакієвому. Серед багатьох цікавих і високоефективних організаційно-технічних заходів, здійснених новим керівником тресту, стали дії на шахті №4 «Червоний жовтень». Вивчивши карту залягання вугільних пластів, систему вуглевидобутку і управління виробництвом, Іван Олександрович довів на бюро Єнакіївського міському партії про недоцільність дій попередника на чолі тресту [5, с. 408]. Під виглядом концентрації гірських робіт було фактично закри-

то шахту № 4, приєднавши її до сусідньої – № 1-2 «Червоний жовтень». І. Фесенко бачив необхідність відродження шахти №4. Йому вдалося відстояти свою точку зору і в «Головвугіллі». Реалізація плану заходів організаційно-технічного і фінансово-господарського характеру, кадрові перестановки дозволили оновленому колективу через півроку вийти на кращі показники шахти середньої потужності [5, с. 409].

Утім державний план першої половини 1937 р. був провалений. Давалося взнаки вольове директивне планування від досягнутого при скороченні фінансування. Це підштовхнуло штаб галузі до так званої концентрації вугільних робіт на шахтах. До цього треба додати чисельні судові справи щодо керівників нижчої і середньої ланок на шахтах, командного складу ряду вугільних трестів за невиконання держплану. Фактично ж, і це доведено в розглянутій статті її авторами, повторювалася ситуація вугільного Донбасу квітня 1933 р., коли постановою уряду і партії було запроваджено адміністративно-командну систему управління. Тільки тепер новий наркомважпром до заходів голого адміністрування додав, де не відбувалося миттєвих змін, звинувачення в шкідництві з відповідними діями слідчих НКВС. Так, до вересня 1937 р. майже весь кадровий склад інженерно-технічних робітників і господарників комбінату «Донбасвугілля» попав під жорна сталінських репресій. Вугільний Донбас занепав.

На наш погляд, абсолютно логічно і виправдано нове керівництво Донецької області вбачало вихід із скрутного стану в призначенні начальником комбінату «Донбасвугілля» І. Фесенка (з правами заступника начальника Головвугілля). Нарком погодився, визначив завдання – вивести багатотисячний колектив донецьких шахтарів з тривалого прориву. І тут знову поталанило представнику нової генерації керівників галузі. У комплексі вирішуючи проблеми вуглевидобутку і підготовчих робіт, першочергова увага приділялася просуванню лінії очисного вибою. Вимога наркома – 21 цикл використання врубової машини на місяць, а на шахтах крутого залягання вугільного пласту з використанням відбійного молотка акцент робився на стаханівському методі організації і управління виробництвом. Проблеми підготовчих робіт вирішувалися завдяки використанню комплексних бригад кріпильників. Їх Фесенко називав підземними будівельниками, вони створювали плацдарм для наступу вуглерубів. Як результат – з кінця листопада державний план став виконуватися [5, с. 412].

У статті на основі глибокого прочитання документів колишнього партійного архіву дається аргументований висновок, що з відвідуванням новим керівником КП(б)У М. Хрущовим Донбасу і його оцінкою про належність «тут до біса всякої погані» маховик репресій знову запрацював. Не обійшов він і начальника комбінату. У серпні 1938 р. його долю, ще й до речі депутата Верховної Ради Союзу РСР першого скликання, вирішила Військова колегія Верховного суду СРСР.

У другій книзі «Реабілітовані історією. Дніпропетровська область» за № 199 надано витяг «З висновку Головної військової прокуратури СРСР у справі Манаєнкова Йосипа Петровича 31 січня 1956 р.». Військовий прокурор знайшов, що 31 березня 1938 р. Військова колегія Верховного суду СРСР засудила до розстрілу і в той же день вирок стосовно колишнього директора Дніпровського металургійного заводу ім. Дзержинського було виконано. В основу обвинувального вироку покладено мотив, що «Манаєнкова завербував у 1933 р. М. І. Бухарін (відповідав за організацію техпропаганди в Наркомважпромі) і саме за його завданням створив на заводі антирадянську право-троцькістську організацію» [8, с. 215]. Звідси у слідства впливала його шкідницька діяльність. Вона була націлена на безумовне виконання наказів керівництва Головного управління металургійної промисловості Наркомважпрому по зриву державного плану заводом, як це засвідчено в акті спеціальної експертизи.

У першій книзі дніпропетровського тому «Реабілітовані історією» вміщено нарис Р. Терещенка, де автор скрупульозно вивіреними архівними матеріалами доводить, що Й. П. Манаєнков, не маючи інженерної освіти, досконало вивчив технологію і особливо організацію металургійного виробництва. У поєднанні з природними здібностями це і забезпечувало сталу роботу заводу, постійне зростання випуску високоякісної продукції. Наведено порівняльні показники роботи металургів у 1934–1936 рр. Приріст продуктивності праці склав майже 29 %. У нарисі логічно поставлено питання. Якщо буцім-то була створена шкідницька організація, то чому ж у «напрямах шкідницької діяльності» не згадується виконання виробничого плану [16, с. 346]. Більше того, завод не тільки нарощував виробництво, але й поліпшувалися економічні показники. За ініціативою і під особистим керівництвом Й. Манаєнкова завод підтримав заклик флагмана металургії країни Макіївського заводу ім. Кірова працювати без державної дотації. Внеском у рентабельну роботу галузі став прибуток заводу за 1936 р. в 1,2 млн руб. Про це, до речі, ще в 1990 р. знаходимо в монографії і докторській дисертації О. М. Бута, захищеної в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка в 1991 р.

Із нарису ми дізнаємося, що з арештом директора підприємство почало лихоманити – скоротилися показники по всьому металургійному циклу, впала продуктивність праці, зросла аварійність. Завод не міг працювати, бо за директором арештували головного інженера, понад 110 провідних фахівців, інженерно-технічних працівників.

Додаткове розслідування Військової прокуратури виявило, що акт експертизи сфальсифікували самі працівники НКВС. Показання самого Й. П. Манаєнкова про належність до антирадянської організації сталися завдяки застосуванню незаконних методів слідства», що «в УНКВС Дніпропетровської області в 1937–1938 рр. дійсно практикувалися масові безпідставні арешти» [8, с. 215]. Додатково допитані члени так званої експертної комісії показали, що про шкідницьку діяльність директора і інших осіб, зафіксованих в згаданому вище акті, їм не відомо.

Треба зазначити, що вагомий внесок у бездотаційну роботу металургійної галузі завдяки новаторським підходам до організації і управління виробництвом внесли трудові колективи Макіївки, Алчевська, Єнакієва, Маріупольського заводу ім. Ілліча. Про директорів цих підприємств вміщено нариси, статті, документи в томах «Реабілітовані історією» Донецької, Запорізької, Луганської області [1; 3; 7; 9; 10; 12, с. 365–375].

У другій книзі Луганського тому «Реабілітовані історією» в алфавітному списку репресованих значиться ім'я І. Й. Зубкова [14, с. 133]. Його в 1932 р., як тоді говорили шахтарі, кинули на ліквідацію прориву – призначили керуючим трестом «Донбасантрацит». Виповнилося йому 35 років. У першій книзі тому привертає увагу ґрунтовний за змістом, спираючися на архівні документи і сучасні публікації, нарис В. В. Михайличенка, у якому висвітлені форми і методи новаторських дій новопризначеного господарника. З попереднього досвіду керівництва у Московському басейні він знав: шлях до вугілля лежить не тільки через товщу гірських порід, а й через настрій шахтаря, його технічне озброєння, кваліфікацію. Тому одразу ж турботою номер один стало оснащення вугільних підприємств Красного Луча найновішими відбійними молотками, врубмашинами, електровозами, конвеєрами. Не залишилися в тіні й допоміжна служби галузі. На рудоремонтному заводі, що недавно став до ладу діючих, він налагодив виготовлення транспортерів. Такому підходу керуючого трестом сприяло свого часу перебування на виробничій практиці на рудниках Руру в Німеччині, а також уроки роботи в складі комісії по закупівлі за кордоном гірничої техніки.

Не менше уваги І. Й. Зубков приділяв кадрам робітників, інженерно-технічного і керівного складу. Це і «Діловий клуб» інженерно-технічних праців-

ників і гірничопромислове училище, і гірничий технікум [13, с. 204]. Заходи по вдосконаленню системи управління виробництвом, ефективне використання нової техніки тішили й надихали І. Й. Зубкова. У 1935 р. йому було вручено найвищу державну нагороду – орден Леніна «за успішну роботу по піднесенню вугільного Донбасу і виконання плану за 1934 рік». А невдовзі, влітку 1937 р. карні органи застосували до нього «вищу міру соціального захисту» – в донецькому регіоні терор став дійсно масовим [11, с. 94].

Автор нарису, на наш погляд, аргументовано довів, спираючися на архівні документи, що спричинило такий кульбіт у житті господарника. Ситуація пояснювалася, з одного боку, зростаючою потребою для народного господарства великого вугілля, а з другого боку, найближчому сталінському оточенню зручно було звалювати провину за свої помилки, за авантюрні плани сталінізації економіки на ефемерних «шпигунів іноземних розвідок», або просто шкідників, троцькістів і т. п. [13, с. 205].

Абсолютно слушно в нарисі зроблено висновок, що особливістю справи І. Й. Зубкова стало розкриття механізму доведення чекістами до «свого» логічного кінця. Якщо не вдалося довести до страти в Донбасі, знайшли в Підмосковному басейні, не довели там, знайшли привід у Харкові. Як логічне завершення долі новатора-господарника в умовах «великого терору» – вирок Військової колегії Верховного суду СРСР «Іменем Союзу Советских...» про розстріл.

Резюмуючи, треба зазначити, що серія книг «Реабілітовані історією» поки що залишається маловивченим непереоціненним джерелом знання багатосторонньої життєдіяльності українського народу в європейському контексті, включно і господарських кадрів промисловості доби радянської індустріалізації. Лише названі імена господарників, їхні новації в різних галузях дають право пишатися, наскільки їхні справи мали загальнолюдську цінність.

Бібліографічні посилання

1. **Блохін М. Ф.** Сходження... до прірви / М. Ф. Блохін // Реабілітовані історією : у 27 т. – Т. : Луганська область : у 3 кн. / редколегія тому : В. В. Просін (голова) та ін. – Кн. 1. – Луганськ, 2004. – С. 188–193.
2. **Бут Г.** Будьонівські вороги (Донбас): міфи та дійсність / Г. Бут, О. Бут // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – К., 1997. – № 1–2. – С. 109–118.
3. **Бут О. М.** Триумф і трагедія генерала від металургії / О. М. Бут // Реабілітовані історією : у 27-ми т. – Т.: Донецька область / обл. редкол. : В. М. Демидко (голова) та ін. – Донецьк, 2004. – С. 383–391.
4. **Бут О. М.** «Будьонівська справа»: міфи і реальність / О. М. Бут, П. В. Добров // Там само. – С. 395–401.
5. **Бут О. М.** Нова генерація господарників під жорнами репресій / О. М. Бут, С. В. Зогуля // Там само. – С. 407–414.
6. Довідки про громадян, що були репресовані на території Донецької області // Реабілітовані історією. Донецька область. – Кн. 2. – Донецьк, 2005. – С. 16–620.
7. **Захарова Г. М.** Генеральний конструктор з села Чердакли / Г. М. Захарова // Реабілітовані історією. Донецька область. – Кн. 1. – Донецьк, 2004. – С. 461–464.
8. З висновку Головної військової прокуратури СРСР у справі Манаєнкова Йосипа Петровича 31 січня 1956 р. // Свідчення з минулого: мовою документів. – Д., 2001. – С. 37–294.
9. **Козак В.** Перший директор / В. Козак, Р. Терещенко // Відроджена пам'ять. Книга нарисів. – Д., 1999. – С. 156–164.
10. **Комановський А. З.** Трагедія першого директора «Запорозсталі» / А. З. Комановський // Реабілітовані історією. Запорізька область. – Кн. 1. / обл. редкол. : А. І. Стрюк (голова) та ін. – Запоріжжя, 2004. – С. 187–191.
11. Коментар начальника УСБУ в Луганській області, члена облредколегії книги «Реабілітовані історією» у 1994–1998 роках Ю. В. Землянського / Ю. В. Землянський // Реабілітовані історією. Луганська область. – Кн. 1. – Луганськ, 2004. – С. 93–97.

12. **Лихолобова З. Г.** Долі командирів індустрії в тридцяті роки / З. Г. Лихолобова // Реабілітовані історією. Донецька область. – Кн. 1. – С. 365–382.
13. **Михайличенко В. В.** За вищою нагородою – найвища міра покарання / В. М. Михайличенко // Реабілітовані історією. Луганська область. – Кн. 1. – С. 203–207.
14. Назвемо всіх поіменно // Реабілітовані історією. Луганська область. – Кн.2. – Луганськ, 2005. – С. 37–696.
15. **Терещенко Р.** З когорти петровців / Р. Терещенко // Відроджена пам'ять: Книга нарисів. – Д., 1999. – С. 286–292.
16. **Терещенко Р.** Захисник «ворогів народу» / Р. Терещенко // Там само. – С. 342–350.
17. **Терещенко Р. К.** Минуле з гірким присмаком / Р. К. Терещенко, В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко. – Д., 2002.
18. **Толстих І.** Дійшла черга до делегатів з'їзду «переможців» / І. Толстих // Відроджена пам'ять: Книга нарисів. – Д., 1999. – С. 322–327.

Надійшла до редколегії 11.10.2009.

УДК 94:372.(477)»1955/1965»

О. Ф. Нікілев

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ДИТЯЧІ ДОШКІЛЬНІ ЗАКЛАДИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА
СЕРЕДИНИ 1950-х – СЕРЕДИНИ 1960-х рр.:
РЕАЛІЇ СТАНУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Висвітлено стан та умови, в яких доводилося функціонувати дитячим дошкільним закладам у соціально-економічних реаліях українського села середини 1950-х – середини 1960-х рр. Проаналізовано причини такої ситуації.

Ключові слова: село, дитячі дошкільні заклади, соціально-культурний розвиток, соціальна інфраструктура.

Рассмотрены состояние и условия, в которых функционировали детские дошкольные учреждения в социально-экономических реалиях украинского села середины 1950 – середины 1960-х гг. Проанализированы причины такой ситуации.

Ключевые слова: село, детские дошкольные учреждения, социально-культурное развитие, социальная инфраструктура.

It is told about the situation and the conditions of the children's establishments in the social-economic rels of the Ukrainian village in the middle of the 1950-th and in the middle of the 1960-th years. It is analysed the situations of this condition.

Key words: village, agriculture, kindergardens, social-culturel development, social structure.

Вітчизняна аграрна історія хоч і має серйозні напрацювання, проте, належать вони, в основному, до матеріально-технічної та організаційно-господарської царини. Через це однією з найменш розроблених проблем є соціальна історія селянства. Зокрема – другої половини ХХ ст. І хоча в останній період з'явилися праці І. Лубко [7], В. Марчука [8], В. Рибак[9], І. Романюка [10], присвячені цій проблемі, проте розглядаються в них лише окремі її аспекти. У першу чергу, матеріально-господарські проблеми різних категорій дорослого сільського населення, питання соціальної інфраструктури села взагалі: стану населених пунктів, самих помешкань селян, їх електрифікації, телефонізації, радіофікації. Тож, значне коло проблем соціально-культурного, соціально-побутового характеру ще